

İnsuyu-Konya'dan Bir Geç Hitit Steli*

A Late Hittite Stele from İnsuyu-Konya

Ali Özcan**

Öz

Frig Krallığı'nın doğu sınırları, Tuz Gölü'nün doğusu ve Kızılırmak Nehri'nin güneyi boyunca sıralanan Geç Hitit Dönemi taş eserlerinin varlığı ile kabaca çizilebilmektedir. Tuz Gölü'nün güneyinde ise Geç Hitit Dönemi'ne ait Kızıldağ, Karadağ, Ereğli yazıtları ile İvriz Anıtı bulunmaktadır. Yakın dönemde bilimsel yayını yapılan Anadolu hiyeroglifleri ile yazılmış Türkmen-Karahöyük 1 yazıtı, Frig ve Geç Hitit krallıklarının sınırları konusundaki bilgilerimizi değiştirmiştir. Hiyeroglif yazıtta Hartapus, Muşka Ülkesi'ni ele geçirdiğini bildirmektedir. Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtında bahsedilen Muşka Ülkesi ile Frig Krallığı'nın ifade edildiği anlaşılmaktadır. Akadca ve hiyeroglif yazılı kayıtlara göre Frig Krallığı, Asur ve Geç Hititler tarafından Muşka Ülkesi olarak

* Bu makalenin konusunu oluşturan stel, T.C. Konya Valiliği, İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü'nün 02.06.2021 tarihli E-34068228-155.01-1428768 sayılı bilimsel çalışma ve yayını izni ile yayınlanmaktadır. / The stele, which is the subject of this article, is published with the permission of the Republic of Turkey Konya Governorship, Provincial Directorate of Culture and Tourism, Museum Directorate dated 02.06.2021 and numbered E-34068228-155.01-1428768.

** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü – Assoc. Prof., Yalova University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Yalova/TÜRKİYE, ali.ozcan@yalova.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3531-7035>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

adlandırılmaktadır. Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtı, Geç Hitit sınırlarının Frigler aleyhine olmak üzere, Tuz Gölü yönünde genişlediğini anlatmaktadır.

Çalışmamızın konusunu daha önce bilimsel yayını yapılmamış ve Geç Hitit Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz bir stel oluşturmaktadır. Eser günümüzde Konya Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır. Geç Hitit Steli, Konya ili Cihanbeyli ilçesi, İnsuyu kasabasında 1999 yılında, bir evin bahçesinde bulunmuştur. İnsuyu Steli, Tuz Gölü'nün batı kesiminde ele geçmiştir. Stelin Geç Hitit Dönemi'ne ait olması nedeniyle bilimsel açıdan yeni yorumlar üretebilme imkânı sunmaktadır. İnsuyu Steli'nin Tuz Gölü'nün batısında bulunması, Friglerin güney sınırının zaman içerisinde değiştiğini ispatlamaktadır. Çalışmamızda İnsuyu Steli'nin özellikleri ve tarihlendirilmesi hakkında bilgiler verilmiştir. İnsuyu Steli'nin buluntu yeri ve özellikleri dikkate alınarak Frig Krallığı'nın güney sınırları konusu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geç Hitit, Frig, Stel, Hartapuş, Konya Arkeoloji Müzesi.

Abstract

The eastern borders of the Phrygian Kingdom could be drawn through stone artifacts belonging to the Late Hittite Period lined along the east of Tuz Lake and the south of the Kızılırmak River. At the south part of Tuz Lake, there are Kızıldağ, Karadağ, Ereğli inscriptions and the İvriz Monument belonging to the Late Hittite Period. The inscription written by Anatolian hieroglyph Türkmen-Karahöyük 1 has changed our knowledge about the borders of the Phrygian and Late Hittite Kingdoms. It is stated in the hieroglyphic inscription that King Hartapuş captured the Land of Muška. This country in the Türkmen-Karahöyük 1 hieroglyphic inscription refers to the Phrygian Kingdom. According to Akkadian and hieroglyphic records, the Phrygian Kingdom is called the Land of Muška by the Assyrians and Late Hittites. The inscription on the Türkmen-Karahöyük 1 explains the Late Hittite borders expanded towards the Salt Lake.

This study focused on a stele that has not been scientifically published before and that we dated up to the Late Hittite Period. The work is exhibited in the Konya Archaeology Museum. It was found in the garden of a house in İnsuyu Town of Cihanbeyli district of Konya province, in 1999. The fact that the İnsuyu Stele is located in the west of Tuz Lake proves that the southern border of the Phrygians changed over time. In our study, information about the features and dating of the İnsuyu Stele is given, and the southern borders of the Phrygian Kingdom have been discussed, according to the findspot and characteristics of the İnsuyu Stele.

Keywords: Late Hittite, Phrygian, Stele, Hartapuş, Konya Archaeology Museum.

Giriş

Hititler, Geç Bronz Çağı Anadolu'sunda antik Yakın Doğu'nun en eski ve büyük krallıklarından birisini kurmuşlardır. Hitit halkının Anadolu'da Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Çağlarında yaşadığı bilinmektedir.

Anadolu'nun tarihi devirlere geçişinden (MÖ 20. yüzyıl) sonra çivi yazılı kayıtlarda Hititler bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır¹. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Kültepe Ib tabakasına (MÖ 18. yüzyıl) tarihlenen Kaniş Kralı Anitta'nın² Hitit soyuna aidiyeti konusu tartışılmıştır³. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin sona ermesinden sonra başkent Hattuša (Boğazköy) şehri olmak üzere Hititler, Yakın Doğu'nun görkemli krallıklardan birisini kurmuşlardır. Hitit Krallığı, yaklaşık olarak MÖ 17-13. yüzyıllar arasında Anadolu ve Suriye'de hüküm sürmüştür⁴. MÖ 14-13. yüzyıllarda Yakın Doğu'nun süper güçleri arasında yer alan Hitit Krallığı, batıdan Anadolu'ya yönelen göç hareketleri ve kuraklığın etkisi ile yıkılmıştır⁵. MÖ 13. yüzyıldan sonra göç eden halkların etkisi ile Anadolu'nun batı, güney ve orta kesimlerinde yer alan yerleşim yerlerinin pek çoğu yangın tabakası ile kaplanmış, terk edilmiştir⁶. Hitit Krallığı'nın sona ermesinden sonraki süreçte doğuya çekilen Hitit bakiyeleri Orta Anadolu'nun güneyi ile Güneydoğu Anadolu

- 1 Sedat Alp, "Assur Ticaret Kolonileri Çağında Kaneş Neša'da Hititler'in Varlığı ve Yoğunluğu (Bilimsel Oluşumun Öyküsü)", *Emin Bilgiç Anı Kitabı, Archivum Anatolicum* 3/1, 1997, s. 1-17.
- 2 Erich Neu, *Der Anitta-Text*, StBoT 18, Wiesbaden 1974, s. 1.
- 3 Ali Dinçol, Anitta'nın Hitit hanedanı ile bağlantısını kabul etmektedir. Ali Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C I, 1982, s. 26-29; Ahmet Ünal ve Sedat Alp, Anitta'nın Hitit hanedanı ile bağlantısının kuşkulu olduğunu düşünmektedir. Ahmet Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi. Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*, Ankara 2018, s. 265-270; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu. Çiviyazılı ve Hieroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara 2001, s. 57. Ayrıca bk. Neu, *age.*, s. 1, 2.
- 4 Horst Klengel, *Geschichte des hethitischen Reiches*, Leiden-Boston-Köln 1998, s. 33-305; A. Ünal, *age.*, s. 336 vd.
- 5 Jürgen Seeher, "After the Empire: Observations on the Early Iron Age in Central Anatolia", *İmparatori kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*, ed. I. Singer, Tel Aviv 2010, s. 221; Ali Özcan, *IV. Tuthaliya Dönemi ve Sonrası Hitit Krallığı'nda Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 274 vd.; Andreas Schachner, *Hattuša Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*, çev. I. R. Işıklıkaya-Laubscher, İstanbul 2019, s. 90.
- 6 Özcan, *agt.*, 252-261; Hasan Bahar-Güngör Karauğuz-Özdemir Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları I*, İstanbul 1996, 66; Ayşe Tuba Ökse, "The Eastern Border of Phrygia", *Phrygia in Antiquity: From the Bronze Age to the Byzantine Period*, ed. G.R. Tsetskhladze, Leuven 2019, s. 163; Sturt W. Manning - Cindy Kocik- Brita Lorentzen-Jed P. Sparks, "Severe multi-year drought coincident with Hittite collapse around 1198-1996 BC", *Nature* 614, 2023, s. 719 vd.

ve Kuzey Suriye bölgelerine çekilerek küçük krallıklar kurmuşlardır⁷. Söz konusu krallıklar bilimsel literatürde Geç Hitit krallıkları olarak adlandırılmaktadır⁸. Tabal, Tuwana, Melid/Melidia, Hupisna, Hilakku, Gurgum, Kummuh, Sam'al, Que/Adanawa, Azatiwata, Kargamış, Pattin, bilinen kent krallıklarından bazılarıdır⁹. Geç Hitit krallıkları, bir krallık merkezi¹⁰ ve ona bağlı birimlerden oluşan idari yapılanmaya sahiptir¹¹. Krallıklar, etnik açıdan Hititli nüfusu barındırmalarına karşın genel olarak demografinin kozmopolit özellikte olduğu söylenebilir¹². Geç Hitit krallıkları Frig, Asur, Urartu ve Lidya krallıkları ile çağdaştır. Tarihleri süresince Frig ve Asur krallıkları ile kendi aralarında mücadelelerde bulunsalar da MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren zayıflamaya başlamışlardır¹³. Geç Hitit krallıkları, MÖ 7. yüzyılın sonunda Asurbanipal döneminde (MÖ 668-631¹⁴) Asur Krallığı'na karşı hâkimiyetlerini kaybederek ortadan kalkmışlardır¹⁵.

Geç Hitit krallıklarından günümüze ulaşan kalıntılar arasında seramik, kemik ve maden eserler bulunmaktadır. Mimaride kerpiç ve hatıl kullanımı yaygındır. Diğer kalıntı grubunu ortostatlar, hiyeroglif yazıtlar, rölyefler ve plastik eserler oluşturmaktadır¹⁶. Anadolu'da tüccarlar ve resmi kâtipler tarafından kullanılan çivi yazısının Geç Hitit krallıklarının kâtipleri tarafından ne kadar kullanıldığı henüz bu döneme tarihlenen arşivler bulunmadığından belirlenmemiştir. Bu dönemde yaygın yazı biçimi olarak Anadolu hiyeroglifleri kullanılmıştır. Günümüze kadar

7 Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara 2017, s. 132-138.

8 Diğer tanımlamalar için bk. Hasan Ali Şahin, "Geç Hitit Beylikleri", *Oannes*, C 1/S. 2, 2019, s. 133-134.

9 Trevor Bryce, *The World of the Neo-Hittite Kingdoms. A Political and Military History*, Oxford-New York 2012, s. 80 vd.; Annick Payne, *Iron Age Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Atlanta 2012, s. 4-9.

10 Zincirli ve Karkamış kentleri için bk. Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992, s. 220, 221, Res. 227, 228; Zincirli, Tell Rifa'at (Arpad), Tell Halaf (Gozan), Tell Ahmar (Til-Barsip), Tell Tayinat, Karkamış kent planları için bk. James F. Osborne, *The Syro-Anatolian City-States. An Iron Age Culture*, New York 2021, s. 178. Figure 5.3.

11 Bryce, *age.*, s. 2.

12 Federico Giusfredi, *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States*, Texte der Hethiter 28, Heidelberg 2010, s. 26-30; Bryce, *age.*, s. 80, 81.

13 Kamil Doğancı, "Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkileri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları 2018*, ed. B. Şimşek-C. Şahin-S. Avşaroglu-E. Akgöz, Konya 2018, s. 14.

14 Jamie Novotny-Joshua Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668-631 BC), Aššur-etel-ilāni (630-627 BC), and Sin-šarra-iškun (626-612 BC), Kings of Assyria, Part 1*, Pennsylvania 2018, s. 1-3.

15 Novotny-Jeffers, *age.*, s. 14-19.

16 Darga, *age.*, s. 223 vd.

ulaşan Geç Hitit Dönemi taş eserlerinin önemli bir kısmı hiyeroglifi yazıtlardan oluşmaktadır¹⁷. Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen taş eserler Anadolu'nun batı, orta, güney ve güneydoğu bölgelerine yayılmıştır¹⁸. Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen taş eserler ise kabaca Geç Hitit krallıklarının hüküm sürdüğü bölgeyi anlamamızı sağlamaktadır (Levha 4). Buna göre günümüzdeki verilere göre batıda Tuz Gölü'nün güneyi, kuzeyde Kızılırmak Nehri'nin güney kesimleri Geç Hitit taş eserlerinin batı ve kuzey sınırını oluşturmaktadır (Levha 4¹⁹). Doğuda Malatya, güneydoğuda Şanlıurfa'ya kadar uzanan kesim Geç Hitit taş eserlerinin yayılım alanını göstermektedir (Levha 4²⁰). Geç Hitit eserleri Anadolu'nun güneyinde, Kuzeybatı Suriye şehirlerinde ele geçmiştir (Levha 4²¹)²².

Geç Hitit Dönemi taş eserleri, geleneksel Hitit (Anadolu), Asur (Mezopotamya), Aram ve Fenike (Suriye) sanat stillerinde üretilmiştir²³. Bununla birlikte her geçen gün ele geçen yeni eserler bilimsel yayınların konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda Geç Hitit Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz bir stele yer verilmiştir. Yeni yayımlanan stelin Frig ve Geç Hitit krallıkları arasındaki sınırlar hakkında sunduğu ipuçları tartışılmıştır.

İnsuyu Geç Hitit Steli

İnsuyu Steli, envanter kayıtlarına göre Konya ili, Cihanbeyli ilçesi, İnsuyu kasabası, Cevdetbey Yaylası'nda ele geçmiştir (Levha 1-3). Eser, 27.05.1999 tarihinde Konya Arkeoloji Müzesine getirilmiştir. Stel, müzeye hibe yoluyla kazandırılmış ve 1999.6.1 envanter numarasıyla envanter defterine kaydedilmiştir. Müze envanter kaydını düzenleyen arkeolog Kazım Mertek, sözlü iletişim ile stelin bir evin bahçesinde bulunduğu bilgisini vermiştir. Stel, kırmızı andezit taştan üretilmiştir. Günümüzde Konya Arkeoloji Müzesi salonunda, vitrin dışında sergilenmektedir.

17 John David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I: Inscriptions of the Iron Ages, Part 3: Plates*, Berlin-New York 2000.

18 Turgut Yiğit-Ali Özcan-Kurtuluş Kıymet, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Ankara 2016, s. 12, Harita.

19 Ayrıca bk. Bryce, *age.*, s. 140, Map 4.

20 Ayrıca bk. Bryce, *age.*, s. 32, Map 2.

21 Ayrıca bk. Osborne, *age.*, s. 16, Figure 1.1.

22 Geç Hitit Krallıklarının yayılım alanı hakkında ayrıca bk. Meltem Doğan-Alparslan, "Geç Hitit Devletleri", *Hititolojiye Giriş*, ed. Metin Alparslan, İstanbul 2009, s. 139; Payne, *age.*, s. XII.

23 Akurgal, *age.*, s. 138 vd.

Stel, 82 cm yüksekliğinde, üstte 79 cm genişliğinde, orta kesimde 34 cm ve en üst kesimde ise kırık kesimlerin varlığından dolayı 17 cm kalınlığındadır (Levha 1a, 3a). Stelin ön yüzünde kabaca şekillendirilmiş oturan figür ile karşısında ayakta duran figür görülebilmektedir. Oturan figürün baş kısmında rölyef kalınlığı 5 cm, bacak kısmında 4 cm, diz kesiminde 4,5 cm ve diz kapağının altındaki kesimde ise 3 cm'dir. Karşısında ayakta duran adorantın baş kesiminde rölyef kalınlığı 5 cm, ayaklarının bulunduğu kesimde ise 3 cm'dir. Stelin arka kısmı düzdür.

Stelin üst kısmında iki sunu çukuru bulunmaktadır (Levha 2, 3b). Stelin sağında bulunan dairevi şekilli sunu çukuru 12 cm çapında ve 5 cm derinliğindedir. Stelin solundaki sunu çukuru ise elips şekilli ve 17 cm çapında, 3 cm derinliğindedir.

Stelin üzerinde, kırılarak taş bloktan ayrılmış kısımların olduğu dikkati çekmektedir. Ön cephede, sağ alt kesimde 8 x 8 cm ölçülerindeki kısım kırılarak stelden ayrılmıştır (Levha 1a, 1b). Yaklaşık ölçülerde olmak üzere sağ üst kısım da kırılmıştır. Taş bloğun arka cephesi incelendiğinde sol ve sağ üst kesimleri koparak stelden ayrıldığı görülebilmektedir (Levha 1b, 2). Stelin arka cephesine bakıldığında sol kesimde 34 x 38 cm genişliğinde bir kırılmış kesim bulunmaktadır. Benzer şekilde sağ kesimde de 36 x 38 cm kırılmış kısım mevcuttur. İki kırılmış kısım arasındaki 16 cm genişliğinde bir alan da kırıktır. Stelin üzerinde kırık kesimlerin varlığı ile yıpranmış olması, *in situ* konumundan taşınması sırasında zarar görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Stelin ön yüzü önemli ölçüde yıpranmıştır. Stel üzerindeki genel kompozisyon ve figürler ana hatları ile seçilebilmektedir. Detaylar belirgin değildir. Mevcut hâliyle stelin ön yüzü, kabaca işlenip bırakılmış yahut çokça yıpranmış izlenimi vermektedir. Oturan ve ayakta duran figürlerin baş kesimlerinde 5 cm olan rölyef kalınlığı benzer şekilde her iki figürde alt kesimde ise 3 cm'dir. Rölyef kalınlığı yukarıdan aşağıya doğru azalmaktadır. Stelin üst kesimi alt kesime nispeten daha iyi şekillendirilmiştir. Stelin alt kesiminde ise daha az işçilik mevcuttur. Mevcut hâliyle stelin üst kesimden başlanarak aşağıya doğru şekillendirildiği konusunda bir fikir edinebiliyoruz. Eserde rölyef kalınlığının yukarıdan aşağıya doğru azalmasından ve detayların seçilememesinden eserin kabaca şekillendirildiğini anlayabiliyoruz. Eserin detay işçiliği yapılmamıştır. Detay işçiliği yapılmamış stel ve kabartma örneklerine Anadolu'da Hitit İmparatorluk ve Geç Hitit dönemlerinde sıklıkla rastlanıldığını da belirtmek gerekir.

İnsuyu Steli üzerindeki oturan ve ayakta tasvirin ellerinde yiyeceklerin bulunması dikkate alındığında, Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen ziyafet sahnelerinin tasvir edildiği mezar stelleri akla gelmektedir²⁴. İnsuyu Steli üzerindeki tasvirde herhangi bir sunak ve masanın yer almaması nedeniyle buradaki tasvir söz konusu ziyafet sahnelerinden ayrı değerlendirilmelidir.

İnsuyu Steli, ortostat olarak kullanılamayacak özelliklere sahiptir. Taş bloğun arka kesiminde herhangi bir yapıdan söküldüğüne, ortostat olarak kullanıldığına dair iz ve kalıntı bulunmamaktadır (Levha 1b). Eserin üzerine yer alan iki sunu çukuru kanaatimizce eserin bir stel olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Taş bloğun mevcut durumu, ritüellere tahsis edilmiş dini bir yapının içinde stel işlevli olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Taş bloğa yandan bakılınca, ön ve arka kesimi arasındaki mesafenin kalın oluşu da kanımca eserin stel işlevli olarak kullanıldığını doğrulamaktadır.

Tasvirler

Ön yüzde, stelin sağ kısmında arkalıklı taht üzerinde oturan bir figür tasvir edilmiştir (Levha 1a, 3a). Figürün ayakkabısının tabanından başının üzerine kadar olan uzunluğu 72 cm'dir. Stelin sağında kabartma olarak yapılmış bir taht bulunmaktadır. Uzun arkalıklı taht üzerinde oturan figür, yaklaşık olarak ayakkabısı genişliğindeki ayak altına basmaktadır. Ayak altlığının yüksekliği 7,5 cm'dir. Oturan figürün vücudu profilden tasvir edilmiştir. Figürün uzun ve konik bir başlığı bulunmaktadır. Konik başlığın alt kısmında bir şeritin uzandığı yakından bakılınca görülebilmektedir. Konik başlığın sivri kısmı geriye doğru kavisli bir şekilde uzanmaktadır. Konik başlıkların Hitit İmparatorluk²⁵ ve Geç

24 Geç Hitit Dönemi ziyafet sahneleri için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 124, 10. Maraş 2; Plate 126, 12. Maraş 12; Plate 127, 13. Karaburçlu; Plate 163, 21. Malatya 2.

25 Hitit İmparatorluk Dönemi başlıkları için bk. Kurt Bittel-Rudolf Naumann-Heinz Otto, *Yazılıkaya. Architektur, Felsbilder, Inschriften und Kleinfunde*, Osnabrück 1967, s. 105 vd.; Doğan-tepe Heykelciği konik başlığı için bk. Darga, *age.*, s. 101, Res. 100; Konik başlıklı Gâvurkale tasvirleri için bk. Ali Özcan, "Gâvurkale Hitit Kaya Kabartmaları", *Belleten C 78/S. 282*, 2014, Lev. VIIa-b, Xb; Konik başlıklı fildişi dağ tanrısı için bk. Özcan, "Gâvurkale Hitit Kaya Kabartmaları", Lev. IXa.; Şarkışla Tören Baltası üzerindeki konik başlıklı tanrı tasviri için bk. Özcan, "Gâvurkale Hitit Kaya Kabartmaları", Lev. IXb; Fasıllar Anıtı üzerindeki konik başlıklı tanrı için bk. Özcan, "Gâvurkale Hitit Kaya Kabartmaları", Lev. Xa.; Konik başlıklı Dövek heykelciği için bk. Kurt Bittel, *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*, München 1976, s. 148, Abb. 149; Hitit mühürlerinde yer alan tanrı ve erkek figürlerin başlıkları konik biçimlidir. Hans Gustav Güterbock, *Siegel aus Boğazköy 1. Teil: Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, Archiv für Orientforschung Beiheft 5, Berlin 1940, s. 65, 36A, 39A; s. 68, 64, 63; Konik başlıklı Karabel tasviri için bk. Bittel, *age.*, s. 184, Abb. 206; Suzanne Herbordt, *Die Prinzen und*

Hitit Dönemi tasvirlerinde²⁶ erkek figürlere has olduğunu belirtmek gerekir. Oturan figürün çenesi belirgin şekilde işlenmiştir. Yuvarlatılmış yanağı ile elips şekilli, gözü andıran detaylar seçilebilmektedir. Figürün ağız ve burnu belirgin değildir. Boynu kısa şekilde verilmiştir. Oturan figürün başlığının arka kesiminde sırtına doğru uzanan uzun saçları belirgindir. Hitit İmparatorluk Dönemi kaya kabartmaları ve ortostatlarında yer alan tanrı figürlerine baktığımızda uzun saçın işlendiği çok sayıda tasvirin bulunduğu görülmektedir. Bu türde saç betimlemeleri çoğunlukla Fırtına Tanrısı tasvirlerinde görülmektedir²⁷. Geç Hitit Dönemi kabartmalarında uzun saçlı figürleri incelediğimizde imparatorluk dönemine benzer şekilde Fırtına Tanrısı tasvirleri ile karşılaşmaktayız²⁸. Hitit İmparatorluk

---

*Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa - mit Kommentaren zu den Siegelinschriften und Hieroglyphen von J. David Hawkins, Boğazköy-Hattuša 19, Mainz 2005, Tafel 10, 124a, b; Tafel 12, 150a, b, 151a, b; Tafel 40, 504.2a, b; Tafel 48, 612a, b.; Konik başlıklı tanrı figürlerinin tasvir edildiği Muwatalli ve IV. Tuthaliya mühürleri için bk. Bittel, *age* s. 170, Abb. 191; s. 172, Abb. 193.*

- 26 Zincirli buluntusu Geç Hitit Steli'nde figür konik başlıklı tasvir edilmiştir. Dominik Bonatz, *Das syro-hethitische Grabdenkmal. Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch-südoanatolischen Raum*, Mainz 2000, s. 23, C 72, Taf. XXIII; Karkamış Kral Kapısı ortostatu üzerindeki asker tasvirleri (MÖ 9. yüzyıl başları) kavisli, konik başlıktır. Alessandra Gilibert, *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance. The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE*, Berlin 2011, s. 179, Carchemish 62; Zincirli ortostatlarında tasvir edilen asker figürleri kavisli, konik başlıktır. Gilibert, *age*, s. 203, Zincirli 39; s. 205, Zincirli 43; s. 207, Zincirli 50; Erkek figürler için bk. Gilibert, *age*, s. 217, Zincirli 79-81; s. 218, Zincirli 82; Winfried Orthmann, *Untersuchungen zur spätethitischen Kunst*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 8, Bonn 1971, Tafel 38b, Kültepe 1; Tafel 39d, e; Tafel 40a-c; Tafel 41b, f; Tafel 60c.
- 27 Yazılıkaya ana sahne (42-46) yer alan Fırtına Tanrısı'nın uzun saçları beline kadar uzanmaktadır. Bittel-Naumann-Otto, *age*, Tafel 18, 3; Hattuša Kral Kapısı kabartması uzun saç detayı için bk. Darga, *age*, s. 125, Res. 128; s. 126, Res. 129; Alacahöyük kabartması üzerinde oturan Fırtına Tanrısı saç detayı için bk. Darga, *age*, s. 135, Res. 139.
- 28 Malatya Arslantepe ortostatları üzerindeki Fırtına Tanrısı saç detayı için bk. Bittel, *age*, s. 245, Abb. 276; s. 247, Abb. 279; Malatya ortostatları için ayrıca bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 149-151; Orthmann, *age*, s. 520, Malatya A/3, A/4, A/8, Taf. 39, d, e, Taf. 40, e; s. s. 521, 522, A/11, Taf. 41, f; MÖ 9. yüzyıla tarihlenen Fırtına Tanrısı tasviri ve saç detayı için bk. Bittel, *age*, s. 282, Abb. 322; Çekke Yazıtı, Fırtına Tanrısı tasviri ve saç detayı için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 42, 43; Körkün Yazıtı, uzun saçlı Fırtına Tanrısı tasviri için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 58, 59; Karkamış Yazıtı, uzun saçlı Fırtına Tanrısı Tasviri için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 72, B; Tell Ahmar Yazıtı, uzun saçlı Fırtına Tanrısı tasviri için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 92, 93; Beline kadar uzanan uzun saçlı Babylon I Steli için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 209; Kürtül Steli üzerinde tasvir edilen Fırtına Tanrısı'nın saçları beline kadar uzanmaktadır. Orthmann, *age*, s. 519, Kürtül 1, Taf. 38, e; Körkün Steli üzerinde

Dönemi ve Geç Hitit Dönemi rölyeflerinde fırtına tanrılarının uzun saçlı tasvir edilmelerine bakılarak İnsuyu Steli'nde tasvir edilen oturan figürün saç detayı, bir hava tanrısını yansıtır olabileceği yönünde ipucu olarak değerlendirilebilir.

Oturan figürün sırtı ile arkalıklı taht arasında boşluk dikkati çekmektedir (Levha 1a, 3a). Bu boşluk alttan üst kesime doğru genişlemektedir. Mevcut hâliyle oturan figürün gövdesinin karşısında ayakta duran adoranta, hafifçe öne doğru eğildiği görülebilmektedir. Figürün sırtı ile arkalıklı taht arasındaki boşluk saç detayını işlemek için yahut figürün vücudunu öne, karşısındaki figüre doğru eğdiğini belirtmek amaçlı bırakılmış olmalıdır. Taht üzerinde oturan figürün üzerindeki elbisenin detayları işlenmemiştir. Elbisesi ayakkabısına kadar uzanmaktadır. Ayakkabısının arka kesimi hafifçe kabartılarak elbise ile ayrımı belirtilmiştir. Figürün ileriye doğru uzattığı sağ kolu iyi bir şekilde görülebilmektedir (Levha 1a). Sağ elini, avuç içini yukarıya bakacak şekilde çevirmiştir. İleriye uzattığı ve ters çevirdiği elinin içinde olasılıkla Hitit tasvirlerinde sıklıkla tasvir edilen bir GAL kabı(?)²⁹ tutmaktadır. Sağ koluna kıyasla daha az seçilebilen sol kolunu ileriye doğru uzatmıştır. Sol elinde ne olduğu seçilemeyen bir obje tutmaktadır. Bu obje büyük ihtimalle kendisine sunulan bir yiyecektir. Mevcut hâliyle oturan figürün adorantın karşısındaki tanrıyı(?) temsil ettiğini düşünebiliriz. Figür, ileriye uzattığı ellerinde kendisine yapılan sunuları (yiyecek ve içecek(?)) tutmaktadır.

Stelin sol kesiminde, oturan figürün karşısında, ayakta duran bir figür bulunmaktadır (Levha 1a, 3a). Ayakta duran figürün gövdesi profilden tasvir edilmiştir. Figürün boyu 75 cm'dir. İlk bakışta stelin soluna güçlükle sığdırılarak işlendiği izlenimi bırakmaktadır. Figür, başlıksızdır. Saçları alnında kısmen ve ensesi üzerinde büyükçe kıvrılmış görünümlüdür. Kulakları elips şekilli kabartma olarak işlenmiştir. Baş kesiminde 4 cm uzunluğunda kulakları ve ensesi hizasında 5,5 cm çapında ensede kıvrılan saçları vardır. Gözünün alt kısmı yarım elips kavis ile belli edilmiştir. 4 cm çapındaki badem şekilli gözü yakından seçilebilmektedir.

tasvir edilen ayakta duran Fırtına Tanrısı uzun saçlıdır. Orthmann, *age.*, s. 519, Körkün 1, Taf. 38, f; İki ayrı Til Barsip Steli üzerinde yer alan ayakta duran Fırtına Tanrısı tasvirleri uzun saçlıdır. Orthmann, *age.*, s. 535, Til Barsip B/1, Taf. 53, c; s. 535, 536, Til Barsip B/3, Taf. 53; Zincirli Steli üzerindeki Fırtına Tanrısı tasviri uzun saçlıdır. Orthmann, *age.*, s. 541, Zincirli B/14, Taf. 59, d; Yıpranmış Adıyaman Steli üzerinde yer alan Fırtına Tanrısı uzun saçlıdır. Orthmann, *age.*, s. 551, Adıyaman 2, Taf. 67, g. Ayrıca bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 178.

29 Avuç içine sığabilecek büyüklükte libasyon kaplarıdır. Altın, gümüş, bronz, kil, asfalt, su mermerinden üretilmiş çeşitleri mevcuttur. Yaşar Coşkun, "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XXVII/S. 3-4, 1969, s. 21 vd.

Ayakta duran figürün yüz kesiminde çenesi gayet detaylı, kabartma şeklinde verilmiştir. Ağız hafifçe belli edilmiştir. Geniş kısa boyunludur. Omzu dairevi bir kabartma olarak verilmiştir. Ayakkabıları işlenmiş ve seçilebilmektedir. Figür, ayak-kabılarının üzerinde bulunan yatay oluğa kadar uzanan uzun bir elbise ile giyimlidir. Bunun dışında giyimi ile ilgili başka ipucu bulunmamaktadır. Ayakkabısına kadar uzanan tunik ile giyimi cinsiyeti hakkında yeterli ipucunu sunmamaktadır. Figürün ensede kıvrılan saçları bulunmaktadır. Geç Hitit kaya kabartmalarında ensede kıvrılan saç şekli çoğunlukla erkek figürlerde görülmektedir³⁰. Ensede kıvrılan saç ile tasvir edilmiş dişi figürlü çok az sayıda eser bulunmaktadır³¹. Tasvirin cinsiyeti konusunda ensede kıvrılan saç şeklinin çoğunlukla erkek figürlerinde görülmesinden yola çıkılarak erkek(?) olduğu söylenebilir.

Ayakta duran adorant, her iki kolunu dirsekten kırmış vaziyette ileriye, taht üzerinde oturan tasvire doğru uzatmıştır. İleriye uzattığı sağ elinde bir obje tutmaktadır. Tuttuğu objenin ne olduğu seçilememekle birlikte yiyecek olması ihtimali kuvvetlidir. Dirsekten kırdığı sol kolu ise vücudunun yan tarafında bakış açısı yönünde ileriye doğru uzanmıştır. İleriye uzattığı sol elini yumruk şeklinde sıkıştır. Sol el parmakları seçilebilmektedir. Sol kolunun dirsek kesiminin üzerinde oval, 2 cm kalınlığında kabartı dikkati çekmektedir. Sol kolunda bir bilezik bulunmaktadır. Stelin ön yüzündeki mevcut kompozisyonun genel olarak bir adorasyon sahnesini temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Tarihlendirme

Stelin ön yüzünde ilk bakışta adorasyon sahnesinin tasvir edildiği görülebilmektedir. Adorasyon, Hitit İmparatorluk Dönemi taş eserlerinde sıklıkla yer alan kompozisyonlardandır³². Bu hâliyle eser ilk bakışta Hitit sanatına has tasvir özelliklerini

30 Ensede kıvrılan saçlı erkek figürler için bk. Gilibert, *age.*, s. 165, Carchemish 20; s. 166, Carchemish 22; s. 172, Carchemish 41; s. 175, Carchemish 51; s. 180, Carchemish 65, 66; s. 181, Carchemish 67, 68; s. 184, Carchemish 76.; Bonatz, *age.*, Tafel VIII, C1, C2; Tafel IX, C9; Tafel 10, C14, Tafel XII, C22; Tafel XIV, C31; Tafel XV, C36; Tafel XVI, C40-43; Orthmann, *age.*, Tafel 29 c, d; Tafel 30, e, f, g, h; Tafel 47, h; Tafel 48, f; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 106, a-f; Plate 126; Plate 147-151; Plate 155-156; Plate 163.

31 Buluntu yeri belirsiz stel üzerinde oturan alt kesiminde püskülleri olan çizgili bir etek ile giyimli dişi(?) figürün saçları ense kısmında kıvrılmaktadır. Bonatz, *age.*, s. 18, C 15, Taf. X, C 15.

32 Hitit İmparatorluk Dönemi libasyon tasvirleri için bk. Ekrem Akurgal, *Die Kunst der Hethiter*, München 1961, Plate 92, Oben; Plate 93, Unten; Plate 100, 101; Turgut Yiğit, “Fraktin Kabartması”, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, ed. T. Yiğit, Ankara 2016, s. 157 vd., Resim 125, 126; Turgut Yiğit, “Alalah Kabartması ve Aslanlar”, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, ed. T. Yiğit, Ankara 2016, s. 191, Resim 146.

yansıtmaktadır. Arslantepe (Malatya) Geç Hitit kabartmalarında yer alan libasyon sahnelerinin Hitit İmparatorluk stilinin devamı şeklinde işlenmeye devam edildiği daha önce vurgulanmıştır³³. İnsuyu Steli üzerinde, Hitit İmparatorluk Dönemi kabartmaları ile benzer adorasyon sahnesinin tasvir edildiği görülmektedir.

Hitit İmparatorluk ve Geç Hitit Dönemi kaya kabartmalarında tasvirlerin kimlikleri, üst kesimde hiyeroglifli bir isim kartuşu vasıtasıyla belirtilmektedir. Ele aldığımız stel üzerinde ise hiyeroglif bulunmamaktadır. İlk bakışta figürlerin isimleri bilinmemekle birlikte tanrı/tanrıçayı mı, insanı mı temsil ettikleri de anlaşılamamaktadır. Bu durumda her iki figürün kimlikleri konusunda, ikonografik özelliklerin sunduğu veriler ile yetinmek durumundayız. Oturan figürün erkeklere has konik başlığı ile ayakta duran figürün erkek figürlere has ensede kıvrılan saçları tasvirlerin cinsiyetleri hakkındaki ipuçlarıdır. Stel üzerindeki kabartmanın oturan tanrı(?) ve erkek(?) figüründen oluşan adorasyon sahnesi olduğu söylenebilir.

Stel üzerinde solda ayakta duran figürün saçları ensesinin üzerinde kıvrılan şeklinde yapılmıştır. Ense üzerinde kıvrılan saçları olan figürler, Geç Hitit Dönemi rölyeflerinde³⁴ ve hiyeroglif yazıtlarda logogram olarak³⁵ sıklıkla tasvir edilmektedir. Ense üzerinde kıvrılan saç şeklindeki ikonografik detay, ilk bakışta ve net şekilde, Geç Hitit Dönemi eserine baktığımızı göstermektedir. İnsuyu Steli'nin üzerinde tasvir edilen adorasyona benzer kompozisyonun tasvir edildiği bir örnek Zincirli'den (Sam'al) bilinmektedir. Zincirli'nin yaklaşık 18 km güneyinde bulunan

33 Darga, *age.*, s. 229, 230. Arslantepe, libasyon temalı kompozisyon sahneleri için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 147-151; E. Akurgal, *Späethethitische Bildkunst*, Ankara 1949, Tafel IIa, IIIa; Bittel, *age.*, 245, Abb. 276; Ignace J. Gelb, *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Oriental Institute Publications (OIP) XLV, Chicago 1939, Pl. LXVI, 45.

34 Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 106, a-f; Plate 107, 1. Maraş 8; Plate 126, 12. Maraş 12; Plate 147, 148, Malatya 6-8; Plate 149, 9. Malatya 8; Plate 150, 10-11. Malatya 9, 10; Plate 151, 12-13. Malatya 11, 12; Plate 152, 14. Malatya 14; Plate 155, 16. Malatya 1; Plate 156, 18. Malatya 3; Plate 163, 21. Malatya 2; Ayrıca bk. Gelb, *age.*, Pl. II, 3, III, 3; Pl. XXXIV, D; Bittel, *age.*, 254, Abb. 288; 256, Abb. 290; 264, Abb. 299; Giliert, *age.*, 180, Carchemish 66; 181, Carchemish 67, 68; 183, Carchemish 74, 184, Carchemish 76; Ali Özcan-Turgut Yiğit, "A New Late Hittite Stone Workshop and Artifacts at Kuşçu-Boyacı", *Altorientalische Forschungen*, Vol. 41, 2014, s. 79, 80, Fig. 11, 12; s. 74, Fig. 17, 18.

35 Elini ağız hizasına kaldırmış, parmaklarını yüz önünde çevirmiş baş ve omuzdan oluşan tasvirler/hiyeroglifler, EGO / *1, ben anlamına gelmektedir. Tasvirlerin saçları genellikle ensede kıvrılmaktadır. Bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 5, Frag. 1; Plate 11, 9. Karkamış A11a, 1.; Plate 15, 11. Karkamış A11b, 1.; Plate 19; 13 Karkamış A2, 1.; Plate 23, Karkamış A12, frag.2; Plate 25, Karkamış A13d; Plate 27, 17. Karkamış 1.; Plate 109, Maraş 4; Plate 204, 8. Kırçoğlu, 1.; Plate 210, 1. Babylon 1, 1.; Plate 217, 3. Restan, 1.; Plate 218, 4. Qal'at El Mudiq, 1.; Plate 228, 14. Sheizar, 1.; Plate 291, 42. Andaval, 4.

Ördekburnu mevkiinde bulunmuş stel üzerinde ayakta duran ve oturan iki figür tasvir edilmiştir³⁶. Eser, MÖ 875-850 arasına tarihlendirilmektedir³⁷.

İnsuyu Steli üzerinde yer alan her iki figürün de gövdeleri profilden tasvir edilmiştir. Bu detay figürlerin gövdelerinin cepheden verildiği Hitit İmparatorluk Dönemi örneklerinden³⁸ tamamen farklıdır. Hitit İmparatorluk Dönemi sanatının etkisinde olan Geç Hitit Malatya ortostatlarında da figürlerin gövdeleri cepheden tasvir edilmiştir³⁹. İnsuyu Steli'nde profilden verilmiş gövde biçimi, Hitit sanatı etkili Geç Hitit tasvirlerinden de ayrılmaktadır.

Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen kaya kabartmalarında gövdenin profilden tasvir edildiği figür örnekleri bulunmaktadır. Al-Nayrap'ta ele geçen bir stel üzerinde yer alan figürün gövdesi profilden verilmiştir⁴⁰. Eser, MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴¹. Al-Nayrap ziyafet sahnesinde oturan figür yüksek kabartma tekniği ile profilden tasvir edilmiştir. Stel, MÖ 8. yüzyıl sonu ile 7. yüzyılın başı arasına tarihlendirilmiştir⁴². *În situ* konumu bilinmeyen Halep Steli (MÖ 8. yüzyılın sonu) üzerinde oturan figürün gövdesi profilden tasvir edilmiştir⁴³. Sakçagözü Steli üzerinde oturan figürün gövdesi profilden işlenmiştir⁴⁴. Stel, MÖ 730-700 arasına tarihlendirilmiştir⁴⁵.

Zincirli ortostatu üzerinde Kral Barrakab karşısında ayakta duran hizmetkârın gövdesi profilden tasvir edilmiştir⁴⁶. Benzer kompozisyonlu başka bir ortostat üzerinde ayakta duran figürün gövdesi profilden verilmiştir⁴⁷. Müzisyenlerin tasvir edildiği

36 Bonatz, *age*, Tafel XIX, C 52.

37 Bonatz, *age*, s. 21, C 52.

38 Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen gövdesi cepheden tasvir edilmiş tasvirler için bk. Akurgal, *Die Kunst...*, Plate 64, 65, 71, 76, 77, 78, 79, 84, 85, 86, 92, 93, 99, 100, 101, 102.

39 Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 147-151; E. Akurgal, *Die Hethier...*, Tafel IIa, IIIa; Bittel, *age*, s. 245, Abb. 276; s. 246, Abb. 278; s. 247, Abb. 279, 280; I.J. Gelb, *age*, Pl. LXVI, 45.

40 Bonatz, *age*, s. 17, C 11, Tafel IX, C 11.

41 Bonatz, *age*, s. 17, C 11.

42 Bonatz, *age*, s. 20, C 35, Tafel XV, C 35.

43 Bonatz, *age*, s. 20, C36, Tafel XV, C 36.

44 Bonatz, *age*, s. 20, C 37, Tafel XV, C 37.

45 Bonatz, *age*, s. 20, C 37.

46 Orthmann, *age*, s. 549, Zincirli K/2, Tafel 66, d; Darga, *age*, s. 278, Res. 279; Gilibert, *age*, s. 220, Zincirli 90.

47 Orthmann, *age*, s. 63, Zincirli F/1a; Tafel 63, c; Darga, *age*, s. 278, Res. 278; Bonatz, *age*, s. 21,

Barrakab Dönemi Zincirli ortostatı üzerinde müzisyenlerin gövdeleri alçak kabartma tekniği ile profilden işlenmiştir⁴⁸. Barrakab Dönemi Zincirli ortostatları MÖ 732 sonrasına tarihlenmektedir⁴⁹. Berlin Yakın Doğu Müzesinde bulunan Zincirli ortostatında (Barrakab, MÖ 733/32-713/11) tasvir edilen kral ve hizmetlilerin gövdeleri profilden tasvir edilmiştir⁵⁰. Zincirli'de Kral Barrakab Dönemi rölyeflerinde gövdenin profilden tasvir edilmesi usulünün yaygın olduğu belirtilmiştir⁵¹. Zincirli ortostatlarında ayakta tasvir edilen saray görevlilerinin gövdeleri (MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başları⁵²) profilden verilmiştir⁵³. İnsuyu Steli üzerindeki figürlerin gövdelerinin işleniş biçimleri de Geç Hitit ikonografisini yansıtmaktadır. Yukarıda verilen örneklerle bakılarak Geç Hitit kabartmalarında profilden verilen gövde tasvirlerinin Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki eserlerde yaygın olduğu söylenebilir. Yukarıda yer alan gövdeleri profilden tasvir edilmiş eserler, MÖ 8. yüzyılın sonu ve 7. yüzyıla tarihlenmektedir. Gövdenin profilden verilmesi, Geç Hitit Dönemi'nin geç evrelerine ait bir ikonografik detay olduğu dikkate alınarak İnsuyu Steli'nin aynı döneme tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

İnsuyu Steli üzerinde kısa arkalıklı taht üzerinde oturan figürün konik başlığının Hitit İmparatorluk ve Geç Hitit Dönemi erkek tasvirlerine has olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Bununla birlikte İnsuyu tasvirinin konik başlığının kavisli şekli dikkati çekmektedir. İnsuyu Steli'nde oturan figürün başındaki kavisli konik başlık, konik Hitit İmparatorluk Dönemi erkek figür başlıklarından ayrılmaktadır. Kavisli konik başlık biçimi Geç Hitit tasvirlerinde görülmektedir. İvriz Rölyefi'nde⁵⁴ yer alan Fırtına Tanrısı tasviri kavisli konik başlığa sahiptir. Bununla birlikte İvriz Rölyefi'nde tasvir edilen figürlerin gövdelerinin cepheden oluşu profilden tasvir edilmiş gövde biçimli İnsuyu Steli figürlerinden farklıdır. Bu hususlar dikkate alındığında İnsuyu Steli'nin İvriz'den daha geç dönem ikonografisi taşıdığı görülebilmektedir. Zincirli kökenli Geç Hitit Steli üzerinde figür (MÖ 825-730), kavisli konik başlıklı tasvir

C 46; Tafel XVII, C 46; Gilibert, *age*, s. 212, Zincirli 66.

48 Orthmann, *age*, s. 546, Zincirli F/6-7, Tafel 63, g; Darga, *age*, s. 280, Res. 280; Gilibert, *age*, s. 214, Zincirli 70-72; s. 215, Zincirli 73.

49 Darga, *age*, s. 279; Bonatz, *age*, s. 21, C 46.

50 Gilibert, *age*, s. 213, Zincirli 69.

51 Darga, *age*, s. 282.

52 Gilibert, *age*, s. 217, 218, Zincirli 79-82.

53 Gilibert, *age*, s. 217, Zincirli 79-81; s. 218, Zincirli 82; Orthmann, *age*, s. 548, Zincirli H/5-9, Tafel 65, b-f.

54 Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 294, 295.

edilmiştir⁵⁵. Karkamış ortostatı üzerindeki askerler (MÖ 9. yüzyıl başları) kavisli, konik başlıklıdır⁵⁶. Zincirli ortostatlarında tasvir edilen asker figürleri kavisli, konik başlıklıdır⁵⁷. Zincirli steli üzerinde oturan konik başlıklı figür tasvir edilmektedir⁵⁸. Eser, MÖ 730-700 tarih aralığına tarihlendirilmiştir⁵⁹. Zincirli ortostatı üzerinde oturan figürün konik kavisli başlığı bulunmaktadır. Ortostat, MÖ 733/32-713/11 arasında tarihlendirilmektedir⁶⁰. İnsuyu Steli'ne benzer kavisli konik başlık tasvirleri Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye Geç Hitit tasvirlerinde görülmektedir.

İnsuyu Steli'nde ayakta duran figürün kolunda sol dirseğinin üzerinde, bilezik bulunmaktadır. Bilezik, Hitit İmparatorluk Dönemi kaya kabartmalarında Karabel Anıtı⁶¹ dışında görülmeyen bir ikonografik detaydır. Bununla birlikte Geç Hitit kaya kabartmalarında dirsek üzerinde bilezik tasvirleri bulunmaktadır. İnsuyu Steli'nde tasvir edilen bileziğin benzeri, Zincirli kökenli İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Steli üzerinde kabartma olarak kral tasvirinin sol dirseği üzerinde bulunmaktadır⁶². Aynı müzede bulunan Zincirli kökenli bir başka ortostatta yürüyen erkek figürünün her iki dirseği üzerinde bilezik bulunmaktadır⁶³. Karkamış ortostatı üzerinde kabartma olarak verilmiş iki kuş adamın dirsekleri üzerinde daire kesitli bilezikler bulunmaktadır. Ortostat MÖ 1050-850 tarihleri arasına tarihlenmektedir⁶⁴. MÖ 8. yüzyıla tarihlenen bir Maraş mezar steli üzerinde ayakta duran erkek figürün dirseği üzerinde daire kesitli bilezik bulunmaktadır⁶⁵.

İnsuyu Steli üzerinde ayakta duran figürün kolunda tasvir edilen bilezik, eserin Geç Hitit karakterini yansıtan unsurlardan biridir. Geç Hitit Dönemi plastik eserlerinde

55 Bonatz, *age.*, s. 23, C 72, Taf. XXIII, C 72.

56 Gilibert, *age.*, s. 179, Carchemish 62.

57 Gilibert, *age.*, s. 203, Zincirli 39; s. 205, Zincirli 43; s. 207, Zincirli 50; s. 217, Zincirli 79-81; s. 218, Zincirli 82.

58 Bonatz, *age.*, Tafel XVII, C 46.

59 Bonatz, *age.*, s. 21, C 46.

60 Gilibert, *age.*, s. 212, Zincirli 66.

61 John David Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Boğazköy sealings and Karabel", *Anatolian Studies*, Vol. 48, 1998, s. 5, Fig. 3; 6, Fig. 4.

62 Orthmann, *age.*, s. 539, Zincirli B/5, Tafel 57, c; Darga, *age.*, s. 257, Res. 264; Gilibert, *age.*, s. 196, Zincirli 16.

63 Orthmann, *age.*, s. 539, Zincirli B/4, Tafel 57, d; Darga, *age.*, s. 258, Res. 265.

64 Akurgal, *Die Kunst...*, Plate 111; Orthmann, *age.*, s. 504, Karkemis E/5, Tafel 26, d.

65 Akurgal, *Die Kunst...*, Plate 139; Orthmann, *age.*, s. 524, Tafel 43, h; Bonatz, *age.*, s. 19, Tafel XIII, C 29.

dirsek üzerinde yer alan bilezik tasvirleri mevcuttur. Malatya kökenli MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Kral Tarhunza Heykeli'nin sol dirseği üzerinde daire kesitli bilezik bulunmaktadır⁶⁶. MÖ 9. yüzyıla tarihlenen, Zincirli tanrı heykelinin dirseği üzerinde daire kesitli bilezik mevcuttur⁶⁷. Karatepe ortostatları arasında yaklaşık MÖ 700 yıllarına tarihlenen, mızraklı erkek figürünün dirseği üzerinde bilezik bulunmaktadır⁶⁸. Zincirli kaideli kral heykelinin (MÖ 9. yüzyılın başları) dirsekten kırarak öne uzattığı her iki kolunda bilezik bulunmaktadır⁶⁹. Maraş kökenli, Louvre Müzesinde bulunan stel üzerinde kabartma olarak verilmiş çocuk tasvirinin kolunda bilezik bulunmaktadır⁷⁰. Bu stel yaklaşık olarak MÖ 825-700 arasına tarihlendirilmektedir⁷¹.

İnsuyu Steli'nde oturan figürün ayaklarının altında bir ayak altlığı (podest) tasvir edilmiştir. Hitit İmparatorluk Dönemi tasvirlerinde ayak altlığının Mısır kökenli bir öge olduğu belirtilmektedir⁷². Geç Hitit tasvirlerinde de benzer ayak altlığı detayı bulunmaktadır⁷³. Ayak altlığı detayı, Hitit İmparatorluk, Geç Hitit stel ve rölyeferinde tasvir edilmesi nedeniyle İnsuyu Steli'nin tarihlendirilmesi açısından ipucu sunmamaktadır.

Oturan figürün tahtını detaylı incelediğimizde, tahtın ayakları ile bel desteği arasında uzanan oturak kısmının ortasında bir yivin uzandığı dikkati çekmektedir. Taht üzerinde yivin tasvir edildiği bir örnek Kargamış buluntusu Kubaba tasvirli stel üzerinde bulunmaktadır⁷⁴.

66 Akurgal, *Die Kunst...*, Plate 106, 107; Orthmann, *age.*, s. 522, Tafel 41, d; Bonatz, *age.*, s. 14, Tafel IV, A 13.

67 Akurgal, *Die Kunst...*, Plate 126, 127; Orthmann, *age.*, s. 545, Tafel 62 c, d; Bonatz, *age.*, s. 14, Tafel II, A 6; Darga, *age.*, s. 260, Res. 268.

68 Akurgal, *Die Kunst...*, Tafel 146.

69 Gilibert, *age.*, 211, Zincirli 63.

70 Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 125, 11. Maraş 9; Bonatz, *age.*, Tafel XXII, C 65.

71 Bonatz, *age.*, s. 22, C 65.

72 Darga, *age.*, s. 144, 145.

73 Zincirli Steli (± MÖ 730) Bonatz, *age.*, s. 21, C 46, Taf. XVII, C46; Buluntu yeri belirsiz (Tell Rifat(?)) Steli (± MÖ 725-700) Bonatz, *age.*, 18, C 15, Taf. X, C15; Maraş Steli (± MÖ 730-700), Bonatz, *age.*, s. 19, C27, Taf. XIII, C27; Gölüköyük Steli, Bonatz, *age.*, s. 19, C30, Taf. XIII, C30; Maraş Steli (± MÖ 1000-875), Bonatz, *age.*, s. 19, C33, Taf. XIV, C33; Neirab Steli (± MÖ 710-690) Bonatz, *age.*, s. 20, C35; Taf. XV, C35; Karkamış-Yunus (± MÖ 720-700) Bonatz, *age.*, s. 21, C45, Taf. XVII, C45; Zincirli Steli (± MÖ 730-700) Bonatz, *age.*, s. 21, C46, Taf. XVII, C46; Ördekburnu Rölyefi (± MÖ 875-850) Bonatz, *age.*, s. 21, C52, Taf. XIX, C52; Maraş Steli (± MÖ 875-800) Bonatz, *age.*, s. 21, C53, Taf. XIX, C53.

74 Orthmann, *age.*, Tafel 29, f; Darga, *age.*, s. 242, 243, Res. 250; Eser MÖ 9. yüzyıla tarihlenmektedir.

İnsuyu Steli’nde tasvir edilen figürlerin gövdelerinin profilden verilmesi, oturan figürün kavisli konik başlıkları ve ayakta duran figürün ensede kıvrılan saçları ile kolunda bulunan bilezik analogi yöntemiyle tespit edebildiğimiz Geç Hitit tasvirlerine has ikonografik detaylardır.

İnsuyu Steli’nin Frig ve Geç Hitit Sınırları ile İlgili Ortaya Koyduğu Yeni Bulgular

Geç Hitit Dönemi’ne tarihlediğimiz İnsuyu Steli’nin bulunduğu yerin Frig başkentine yakınlığı (± 127 km), buluntu yerinin Frig Krallığı sınırları içerisinde kaldığı düşüncesini akla getirmektedir. Bu noktada Hitit İmparatorluğu’nun MÖ 13. yüzyılda yıkılmasından sonraki yüzyıllarda bilimsel verilerin azlığı nedeniyle özellikle Anadolu’nun batı, orta ve güney kesimi hakkında bilgilerimizin az sayıda arkeolojik, filolojik veriden ibaret olduğunu belirtmek gerekir.

Frig Krallığı’nın doğu sınırının Geç Hitit anıt ve taş eserleri vasıtasıyla kabaca çizilebildiğinden söz etmiştik (Levha 4). Öte yandan Kızılırmak etrafındaki merkezlerdeki seramik örneklerinin (Orta Demir Çağ/Orta Frig Dönemi) nehrin her iki yakasında farklılık gösterdiği belirtilmiştir⁷⁵. Demir Çağı ortalarında Kızılırmak Nehri, Frig ve Geç Hitit kültürleri arasındaki doğal bir sınır gibi görünmektedir.

Frig Krallığı’nın güney sınırları yeni araştırmalar ile her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Beyşehir Gölü’nün kuzeyinde Çavuş köyünde Frig eser ve seramiklerinin varlığı bildirilmiştir⁷⁶. Daha batıda Çepni’de (Afyon) Frig yazıtı bulunmuştur⁷⁷. Babadağ (Denizli) Friglerin güneybatıdaki sınırı olarak gösterilmektedir⁷⁸. Daha güneyde Elmalı (Antalya)’da yer alan tümülüsün Frig tarzında olduğu belirtilmektedir⁷⁹.

Bittel, *age.*, s. 254, 255, Abb. 289.

⁷⁵ Ökse, *age.*, s. 171-181.

⁷⁶ Süleyman Özkan, “Beyşehir Civarında Bulunmuş Olan Eserler”, *Belleten*, C 54/S. 210, 1990, s. 583 vd.

⁷⁷ Bartomeu Obrador-Cursach, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, University Barcelona, Faculty of Philology Department of Classical, Romance and Semitic Philology, Doctoral Dissertation, Barcelona 2018, s. 358, 359.

⁷⁸ Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 196.

⁷⁹ Susanne Berndt-Ersöz, *Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function and Cult Practice*, Leiden-Boston 2006, s. 193.

Toros Dağ sırası üzerinde, Hadim (Konya)-Alanya (Antalya) arasında Payallar Yaylası'nda Friglere ve Kybele kültüne ait olabileceği düşünülen kaya basamakları tespit edilmiştir⁸⁰. Payallar Yaylası'ndaki basamaklı yapı Friglerin Torosların güneyine indiklerinin kanıtı olarak gösterilmiştir⁸¹. Frig sınırları daha doğuda Tuz Gölü'nün güneyi ile Tyana'ya (Kemerhisar/Niğde) kadar uzanmaktadır⁸².

Konya merkezinde yer alan Alaattin Tepe'de⁸³, Seydişehir Höyük'te⁸⁴ Gordion örneklerine benzer Frig tipi seramik çeşitleri ele geçmiştir. Frig seramiklerine benzer gri ve boyalı seramiklerin "İç Batı Anadolu Demir Çağı Keramiği, Luwi Keramiği"⁸⁵ olarak adlandırılmaları teklif edilmektedir.

Geç Hitit Dönemi'nde, Konya il merkezinin güneyinde Kral Hartapuş ve ona ait krallığın varlığı günümüze ulaşmış yazıtlardan bilinmektedir. Hartapuş'nun ismi bulunan yazıtlar, J. D. Hawkins tarafından Hartapuş grubu olarak tanımlanmaktadır⁸⁶. Kızıldağ⁸⁷, Karadağ⁸⁸, Burunkaya yazıtları⁸⁹ Hartapuş ve

80 Hasan Bahar, *Isauria Bölgesi Tarihi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1991, s. 77, Res. 27, 28; Hasan Bahar, *Demirçağında Konya ve Çevresi*, Konya 1999, s. 14, 15, Levha XLII.

81 Bahar-Karauğuz-Koçak, *age.*, s. 66; Bahar, *Demirçağında...*, s. 10.

82 Sevin, *age.*, s. 196.

83 Bahar, *Demirçağında...*, s. 23-28.

84 Bahar, *Demirçağında...*, s. 29-33.

85 Bahar-Karauğuz-Koçak, *age.*, s. 79.

86 John David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I: Inscriptions of the Iron Ages, Part 2: Texts*, Berlin-New York 2000, s. 424.

87 Kızıldağ 1 Yazıtı: Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 433, 434; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 236; G. Karauğuz-H. Bahar-H. İ. Kunt, "Kızıldağ Üzerine Yeni Bazı Gözlemler", *TÜBA-AR*, S. 5, 2002, s. 8; 16, Levha III: 2; 21, VIII; Kızıldağ 2 Yazıtı: Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 434; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 237: 2; Karauğuz-Bahar-Kunt, *agm.*, s. 8; 19, Levha VI: 2; 22, IX: 1; Kızıldağ 3 Yazıtı: Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 434; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 237; 3; Karauğuz-Bahar-Kunt, *agm.*, s. 8; 22, Levha IX: 2; Kızıldağ 4 Yazıtı: Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 435; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 238; 239: 5; Karauğuz-Bahar-Kunt, *agm.*, s. 8; 19, Levha VI: 1; 23, X: 1, XI.

88 Karadağ 1 Yazıtı: Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 436; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 241: 6; Karadağ 2 Yazıtı: Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 437; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 3, Plate 241: 7.

89 Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 437; Hawkins, *Corpus of*

krallığının varlığının maddi kalıntılarıdır. Söz konusu yazıtlar MÖ 8. yüzyıla tarihlenmektedir⁹⁰. Hartapuş isimli Geç Hitit kralının varlığı kesin olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Hartapuş'un yaşadığı dönem ve isminin geçtiği yazıtların tarihlendirilmeleri konusundaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir⁹¹.

Tabal'ın Anadolu'nun en batısında bulunan Geç Hitit Krallığı olarak kabul edilmesine⁹² rağmen Tuz Gölü'nün güneyinde kalan sahada Hartapuş'un kendisine ait yazıtlarda hangi ülkenin kralı olduğuna dair bilgi vermemesi nedeniyle bölgenin Geç Hitit Dönemi'ndeki siyasi durumu hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz⁹³. Hartapuş'un hükmettiği coğrafya ve yaşadığı dönem hakkındaki bilgilerin kısıtlı oluşu bilimsel tartışmaları artırmaktadır. Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonunda (MÖ 13. yüzyıl) Hartapuş isimli bir kralın varlığına dair çeşitli iddialar bulunmaktadır. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde, MÖ 13. yüzyılın ortalarında Tarhuntaşşa kralı Kurunta'nın soyunun Hartapuş isimli bir kral ile devam ettiği iddia edilmiştir⁹⁴. Urhi-Teşup'un Hartapuş isimli oğlu olduğu ve kralın Hattuşa'ya gitmeden önce Hartapuş'u Tarhuntaşşa tahtına oturtmuş olabileceği düşünülmektedir⁹⁵. Urhi-Teşup'un sürgünde doğan Hartapuş isimli oğlu olduğu iddia edilmiştir⁹⁶.

Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I, Part 3, Plate 243.

90 Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I, Part 2*, s. 434; Karauğuz-Bahar-Kunt, agm., s. 8 vd.

91 Atakan Akçay, "Hartapu: Kimin Kralı?", *Ahmet Ünal Armağanı*, ed. S. Erkut-Ö. S. Gavaz, İstanbul, 2016, s. 9 vd.

92 Turgut Yiğit, "Tabal Krallığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 40/S. 3-4, 2000, s. 177 vd.; J. D. Hawkins, Hartapuş yazıtlarını Tabal yazıtları grubunda değerlendirmektedir. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I, Part 2*, s. 424; 429; Hartapuş ve Tabal sınırları için bk. Sanna Aro, *Tabal: Zur Geschichte und materiellen Kultur des zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr.*, Dissertation, Universität Helsinki, Helsinki 1998, s. 116 vd.; Plan 1a.

93 Akçay, agm., s. 16.

94 John David Hawkins, "The Inscriptions of the Kızıladağ and the Karadağ in the light of the Yalburt Inscription", *Festschrift für S. Alp, Hittite and Other Anatolian And Near Eastern Studies in Honour of S. Alp*, Ankara 1992, s. 259-275. Ayrıca bk. Alparslan, age., s. 142.

95 Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, Kitap I, İstanbul 2002, s. 182.

96 Ali M. Dinçol-Jak Yakar-Belkis Dinçol-Avia Taffet, "The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntaşşa A Geographical and Archaeological Assessment", *Anatolica XXVI*, 2000, s. 16; Ali M. Dinçol-Jak Yakar-Belkis Dinçol-Avia Taffet, "Die Grenzen von Tarhuntaşşa im Lichte Geographischer Beobachtungen", *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux. Actes de la Table Ronde Internationale D'Istanbul*, 2-5 Novembre 1999, Paris, s. 84; Ali M. Dinçol, "Hititler-Bin Tanrılı Halk", *Arkeo Atlas. Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, ed. N. Karul, İstanbul 2011, s. 280; Meltem Doğan-Alparslan, "Anadolu'nun Kayıp Başkenti Tarhuntaşşa", *Aktüel Arkeoloji* 21,

Söz konusu hadiseler MÖ 13. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Bu noktada Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Hartapuş isimli bir kralın yaşadığına dair görüşlerin sağlam delillerle desteklenmediğini belirtmek gerekir. Hartapuş'nun babasının isminin Murşili oluşu tek başına soyunun Hitit İmparatorluk Dönemi hanedanı ile ilişkilendirilmesi için kesin bir kanıt teşkil etmez. Şimdilik Hartapuş'nun Hitit İmparatorluk Dönemi hanedanı ile ilişkisini ispatlayacak kanıtlara sahip değiliz⁹⁷.

Eldeki verilere göre Geç Hitit Dönemi'nde Tuz Gölü'nün güneyinde Hartapuş'nun krallığı (MÖ 8. yüzyıl⁹⁸) bulunmaktadır. Hartapuş'nun krallığının sınırları yeni arkeolojik buluntular ile daha iyi anlaşılmaktadır. 2019 yılında Tuz Gölü'nün güneyinde Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtının bulunması ve yayınlanması⁹⁹ ile birlikte yeni bilimsel veriler ortaya çıkmıştır. Hiyeroglif yazıtta "Murşili'nin oğlu, Kahraman, büyük kral Hartapuş Muška ülkesini ele geçirdi"¹⁰⁰ ifadesi okunmaktadır. Türkmen-Karahöyük 1 yazıtlarının okunması, eserin Tuz Gölü'ne yakın konumda ele geçmesi ile birlikte değerlendirildiğinde Muška ifadesinin Frigleri ifade ettiği anlaşılmıştır¹⁰¹. Böylece uzun yıllardır Akad/Asur kayıtlarında Mušku olarak tanımlanan halkın¹⁰² etnik kimliğinin ne olduğu ile ilgili sorular cevaplanabilmektedir.

2011, s. 57; Ünal, *Hititler Devrinde...*, s. 182.

97 Özcan, *agt.*, s. 271.

98 Hartapuş'un ismini taşıyan yazıt ve anıtların tarihlendirilmesi için bk. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I*, Part 2, s. 434-437; Karauğuz-Bahar-Kunt, *agm.*, s. 8 vd.

99 Petra Goedegebuure-Theo van den Hout-James Osborne-Michele Massa-Christoph Bachhuber-Fatma Şahin, "Türkmen-Karahöyük 1: a new Hieroglyphic Luwian inscription from Great King Hartapu, son of Mursili, conqueror of Phrygia", *Anatolian Studies*, Vol. 70, 2020, s. 29-43.

100 Goedegebuure vd., *agm.*, s. 30. Ayrıca bk. Hasan Peker, "Türkmen-Karahöyük 1, A New Reading and Interpretation", *NABU* 2020/4 Nr. 119, 2020, s. 250.

101 John David Hawkins-Mark Weeden, "The New Inscription from Türkmenkarahöyük and its Historical Context", *Altorientalische Forschungen* Vol. 48/Issue 2, 2021, s. 394.

102 I. Tiglatpilaser (MÖ 1114-1076, tarihlendirme için bk. Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (114-859)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 2 (RIMA 2), Toronto-Buffalo-London 2002, s. 5), tahta çıktığı ilk yıl Alzu (Elazığ) ve Prulumzu'da 50 yıldır oturan Mušku halkının 20.000 kişilik ordusu mağlup ettiği bilgisini vermektedir. A.0.87.1, Kol. I, 62-77. Grayson, *age.*, s. 14; I. Tiglatpilaser, A.0.87.2, Kol. I, 18-20'de, 12.000 kişiden oluşan Mušku askeri birliğini yok ederek Mušku topraklarını ele geçirdiğini bilgisini verir. Grayson, *age.*, s. 33; I. Tiglatpilaser, Muşkular ile savaştığı bilgisini farklı metinlerde tekrar eder. A.0.87.4, Kol. I, 18-19, Grayson, *age.*, s. 42; A.0.87.10, Kol. I, 21-23, Grayson, *age.*, s. 53; II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884, tarihlendirme için bk. Grayson, *age.*, s. 163), Mušku Ülkesi'ne sefer düzenlemiştir. A.0.100.5, 115-127, Grayson, *age.*, s. 177; II. Ashurnasirpal (MÖ 883-859, tarihlendirme için bk. Grayson, *age.*, s. 189), Mušku Ülkesi'ni vergiye bağladığı bilgisini verir. A.0.101.1, 71-75, Grayson, *age.*, s. 198; III. Adad-Narari (MÖ 810-783, tarihlendirme için bk. Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745)*, The Royal

Antik Yunan kaynaklarında Frig olarak adlandırılan halkın Asur ve Geç Hitit krallıklarında sırasıyla Mušku/Muşki ve Muška olarak adlandırıldığı anlaşılmıştır.

Türkmen-Karahöyük, Karadağ ve Kızıldağ yazıtlarının bulunduğu alanın kuzevinde, Tuz Gölü'ne daha yakın bir konumdadır (Levha 4). Türkmen-Karahöyük 1 yazıtı ise Türkmen-Karahöyük'e çok yakın bir konumda sulama kanalında ele geçmiştir¹⁰³. Türkmen-Karahöyük, konumu ve ele geçen buluntulardan hareketle Hartapu'nun yöneticisi olduğu Geç Hitit Krallığı'nın merkezi olduğu iddia edilmektedir¹⁰⁴. Türkmen-Karahöyük'ün Geç Hitit Dönemi arkeolojik buluntularını barındırması ve Hartapu ile ilişkisi nedeniyle Geç Hitit sınırlarını daha kuzeye taşımıştır. Türkmen-Karahöyük 1 yazıtında "Muška ülkesini ele geçirdi" ifadesi ile Hartapu'nun Frigleri mağlup ederek krallığının sınırlarını kuzey yönünde genişlettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada İnsuyu Steli'nin buluntu yerinin Tuz Gölü'nün batısında olmasının Türkmen-Karahöyük 1 Steli'nde verilen bilgiler ile uyumlu olduğunu ifade etmek gerekir. İnsuyu Steli, Frig başkenti Gordion'a kuş uçuşu yaklaşık 127 km uzaklıkta bulunmaktadır. İnsuyu Geç Hitit Steli, Geç Hitit hâkimiyet sahasının Frigler aleyhine genişlediğini, diğer bir deyişle Geç Hitit sınırlarının Friglerin başkenti istikametine uzandığını düşündürmektedir.

Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 3 (RIMA 3), Toronto-Buffalo-London 2002, s. 200), kendisini Mušku fatihi olarak tanımlar. A.O.104.2010, 8-11, Grayson, RIMA 3, s. 232; II.Sargon (MÖ 722-705, tarihlendirme için bk. Josette Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, Atlanta 2017, s. 4) Dönemi'ne ait ND 2759 numaralı metinde Mušku kralı Mita dostane ilişkilere değinilmektedir. ND 2759, 1-50. Simo Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part 1: Letters from Assyria and the West*, Vol. 1, State Archives of Assyria, Helsinki 1987, s. 4; II. Sargon yıllıklarında Muški Ülkesi ile girişilen mücadeleler anlatılmaktadır. Sargon II 1, 1-455. Grant Frame, *The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705 BC)*, The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period Volume 2, Pennsylvania 2021, s. 53-81; Sargon II 2, 256-435, Frame, *age.*, s. 94-107; Sargon II 4, 13'-17', Frame, *age.*, s. 124; Sargon II 7, 16-32, 149-152, Frame, *age.*, s. 140, 141, 151; Sargon II 8, 15-18, Frame, *age.*, 157; Sargon II 9, 24-26, Frame, *age.*, s. 168; Sargon II, 10, 5-10, s. 173; Sargon II, 11, 3-9, Frame, *age.*, s. 175; Sargon II, 12, 4-10, Frame, *age.*, s.177; Sargon II, 13, 35-65, Frame, *age.*, s. 181; Sargon II, 14, 15-20, Frame, *age.*, s. 185; Sargon II, 42, 4-19, Frame, *age.*, s. 220; Sargon II, 43, 15, 23, 24, Frame, *age.*, 226, 227; Sargon II, 73, 10-12, Frame, *age.*, s. 322; Sargon II, 74, Kol. IV, 50-54; Kol. V, 20-52, Frame, *age.*, s. 330, 331; Sargon II, 76, 4'-16', Frame, *age.*, 341; Sargon II, 72, Kol. VII, 5'-12', Frame, *age.*, s. 367; Sargon II, 103, Kol. II, 22-35, Frame, *age.*, s. 406.; Sargon II, 105, Kol. I, 5'-18', s. 413; Sargon II, 109, 3'-13', Frame, *age.*, s. 422, 423; Sargon II, 112, 6'-11', Frame, *age.*, s. 431, 432; Sargon II, 116, 22-24, Frame, *age.*, 441; Sargon II, 130, 15-17, Frame, *age.*, s. 471.

103 James F. Osborne-Michele Massa-Fatma Şahin-Hüseyin Erpehlivan-Christoph Bachhuber, "The city of Hartapu: results of the Türkmen-Karahöyük Intensive Survey Project", *Anatolian Studies*, S. 70, 2020, s. 20.

104 Osborne vd., *agm.*, s. 1 vd.

Frig Krallığı'nın merkezine yakın bir konumda Geç Hitit halklarının tapınakta kullanılabilecek türden bir stel üretmeleri ve kullanmaları, Frig Krallığı'ndan çekinmedikleri şeklinde yorumlanabilir. İnsuyu Steli'nin üretilmesi için geçecek zaman ile birlikte tapınaklarda haftalık, aylık ve yıllık ritüeller düzenlenecek bir materyal olması yönüyle değerlendirildiğinde, stelin varlığı, İnsuyu civarındaki Geç Hitit hâkimiyetinin uzun süreli olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada Frig Yazılıkayası (Midas Şehri)'nda bulunan 5 kaya kabartmasının Geç Hitit stilinde yapıldığının iddia edildiğini hatırlatmak gerekir¹⁰⁵.

Frig Krallığı'nın yıkılması ve başkentinin yağmalanmasında Kimmerlerin etkili olduğu Strabon tarafından bildirilmektedir¹⁰⁶. Gordion'un yağmalanması arkeolojik verilerle doğrulanmakla birlikte Kimmerlerin rolü kabul edilmektedir¹⁰⁷. Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtı ve İnsuyu Geç Hitit Steli, Friglerin yıkılış sürecinde Geç Hititlerin önemli rolünün olduğunu belgelemektedir. Böylece Friglerin yıkılış sürecinde Geç Bronz Çağı, Hitit İmparatorluğu'nun bakiyelerinin önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtı MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmiştir¹⁰⁸. Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtı ile Kızıldağ 4 hiyeroglif yazıtlarının yakın tarihli yahut çağdaş oldukları ifade edilmiştir¹⁰⁹. Konya Arkeoloji Müzesi, İnsuyu Geç Hitit Steli'nin buluntu yeri Tuz Gölü'nün batısıdır. Türkmen-Karahöyük 1 yazıtından anlaşıldığı üzere MÖ 8. yüzyılın sonundan itibaren Hartapuş'un başarılı askerî seferleri ile Geç Hitit hâkimiyeti, Tuz Gölü'nün batısına doğru genişlemiştir. İnsuyu Geç Hitit Steli, Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtından farklı karakterde bir eserdir. İnsuyu'nda ele geçen eser, Geç Hitit Dönemi ikonografisini yansıtmaktadır. Geç Hitit Dönemi'nin geç evresine ait olduğundan kuşku duymadığımız İnsuyu Geç Hitit Steli'nin Tuz Gölü'nün batısında bulunması Hartapuş'un Friglere kurduğu üstünlükten sonraki zaman diliminde bölgede kurulan Geç Hitit hâkimiyeti ile ilişkili olabileceğini düşünmekteyiz.

105 Ekrem Akurgal, "Forschungen in Phrygien", *Anatolia*, S. 3, 1958, s. 147 vd., Abb. 1-5, Taf. XXIII-XXV.

106 Strabon I.III.21.

107 Muharrem Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, İstanbul 1984, s. 112; İlhami Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", *Belleten*, C 61/S. 231, 1997, s. 277-278.

108 Goedegebuure vd., agm., s. 40.

109 Goedegebuure vd., agm., s. 41.

Sonuç

İnsuyu Steli'nin *in situ* konumu hakkında kesin bir bilgimiz olmasa da büyüklüğünü dikkate alarak buluntu yerine çok da uzak olmadığını düşünmekteyiz.

Konya Arkeoloji Müzesinde bulunan Geç Hitit Steli üzerinde bulunan tasvirlerin ikonografik özellikleri Geç Hitit Dönemi'nin geç evresine has detaylar barındırmaktadır. Bununla birlikte stelin tarihlendirilmesinde Türkmen-Karahöyük'te ele geçen hiyeroglif yazıtın ve içeriğinin dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Tuz Gölü'nün güneyinde günümüze kadar tespit edilmiş Geç Hitit eserleri MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Türkmen-Karahöyük 1 yazıtı ise MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Türkmen-Karahöyük 1 yazıtlarında Geç Hitit kralı Hartapuş'un Frigleri mağlup etmesi ile Geç Hitit hâkimiyetinin kuzeye doğru genişlemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu noktada İnsuyu Geç Hitit Steli'nin Türkmen-Karahöyük 1 Steli ve stelde bahsedilen hadiselerden sonraki döneme ait olması ihtimali kuvvetlidir. İnsuyu Steli'nin Türkmen-Karahöyük 1 yazıtından sonraki zaman dilimine tarihlendirilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz. İnsuyu Steli, benzer ikonografiye sahip örnekler ve Tuz Gölü'nün güneyindeki yazıtlar ile tarihlendirilmeleri dikkate alınarak MÖ 8. yüzyılın sonu-7. yüzyılın başı arasına tarihlendirilebilir.

Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtına göz attığımızda metinden anlaşıldığına göre Hartapuş'un Muška zaferinden önce Tuz Gölü'nün güneyi Frig kontrolündedir. Hartapuş'un zaferinden sonra ise Tuz Gölü'nün güneyi Geç Hitit Krallığı kontrolüne geçmiştir. Konya Arkeoloji Müzesinde bulunan Geç Hitit Steli'nin buluntu yeri Friglerin güney sınırlarının zaman içerisindeki değişimini ispatlamaktadır. Buna göre Geç Hitit hâkimiyeti Tuz Gölü'nün batısına kadar uzanmaktadır.

İnsuyu Steli üzerinde bir adorasyonun tasvir edildiği görülebilmektedir. Bununla birlikte taş bloğun stel özellikleri göstermesi, taş eserin bir tapınak/dinî yapı ile ilişkili olduğuna dair kanıtlardır. Eserin mevcut durumu ve özellikleri tapınaklarda kullanıma uygundur.

Teşekkür

Çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Konya Müze Müdürü Ömer Faruk Türkan, müze uzmanları arkeolog Nuriye Ülker, arkeolog Nedime Özçalık ve arkeolog Mehmet Mertek'e içtenlikle teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Akçay, Atakan, “Hartapu: Kimin Kralı?”, *Ahmet Ünal Armağanı*, ed. S. Erkut-Ö.S. Gavaz, İstanbul, 2016, s. 9-24.
- Akurgal, Ekrem, *Spaethethitische Bildkunst*, Ankara 1949.
- Akurgal, Ekrem, “Forschungen in Phrygien”, *Anatolia* 3, 1958, s. 145-155.
- Akurgal, Ekrem, *Die Kunst der Hethiter*, München 1961.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara 2017.
- Alp, Sedat, “Assur Ticaret Kolonileri Çağında Kaneş Neşa’da Hititler’in Varlığı ve Yoğunluğu (Bilimsel Oluşumun Öyküsü)”, *Emin Bilgiç Anı Kitabı, Archivum Anatolicum* 3/1, 1997, s. 1-17.
- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu. Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara 2001.
- Aro, Sanna, *Tabal: Zur Geschichte und materiellen Kultur des zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr.*, Dissertation, Universität Helsinki, Helsinki 1998.
- Bahar, Hasan, *Isauria Bölgesi Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1991.
- Bahar, Hasan, *Demirçağında Konya ve Çevresi*, Konya 1999.
- Bahar, Hasan-Karauğuz, Güngör-Koçak, Özdemir, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 1*, İstanbul 1996.
- Berndt-Ersöz, Susanne, *Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function and Cult Practice*, Leiden-Boston 2006.
- Bittel, Kurt, *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*, München 1976.
- Bittel, Kurt-Naumann, Rudolf-Otto, Heinz, *Yazılıkaya. Architektur, Felsbilder, Inschriften und Kleinfunde*, Osnabrück 1967.
- Bonatz, Dominik, *Das syro-hethitische Grabdenkmal. Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch-südostanatolischen Raum*, Mainz 2000.
- Bryce, Trevor, *The World of the Neo-Hittite Kingdoms. A Political and Military History*, Oxford-New York, 2012.
- Coşkun, Yaşar, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XXVII/S. 3-4, 1969, s. 1-61.
- Darga, Muhibbe, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992.

Dinçol, Ali “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C I, 1982, s. 18-119.

Dinçol, Ali M., “Hititler-Bin Tanırlı Halk”, *Arkeo Atlas. Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, ed. N. Karul, İstanbul 2011, s. 254-292.

Dinçol, Ali M.-Yakar, Jak-Dinçol, Belkıs-Taffet, Avia, “Die Grenzen von Tarhuntašša im Lichte Geographischer Beobachtungen”, *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux. Actes de la Table Ronde Internationale D'Istanbul*, 2-5 Novembre 1999, Paris, s. 79-86.

Dinçol, Ali M.-Yakar, Jak-Dinçol, Belkıs-Taffet, Avia, “The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntašša A Geographical and Archaeological Assessment”, *Anatolica* XXVI, 2000, s. 1-29.

Doğan-Alparslan, Meltem, “Anadolu'nun Kayıp Başkenti Tarhuntašša”, *Aktüel Arkeoloji* 21, 2011, s. 46-57.

Doğan-Alparslan, Meltem, “Geç Hitit Devletleri”, *Hititolojiye Giriş*, ed. Metin Alparslan, İstanbul 2009, s. 137-148.

Doğancı, Kamil, “Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkileri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları 2018*, ed. B. Şimşek-C. Şahin-S. Avşaroğlu-E. Akgöz, Konya 2018, s. 6-16.

Durmuş, İlhami, “Anadolu'da Kimmerler ve İskitler”, *Belleten*, C 61/S. 231, 1997, s. 273-286.

Elayi, Josette, *Sargon II, King of Assyria*, Atlanta 2017.

Frame, Grant, *The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705 BC)*, The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period Volume 2, Pennsylvania 2021.

Gelb, Ignace J., *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Oriental Institute Publications (OIP) XLV, Chicago 1939.

Gilibert, Alessandra, *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance. The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE*, Berlin 2011.

Giusfredi, Federico, *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States*, Texte der Hethiter 28, Heidelberg 2010.

Goedegebuure, Petra-Hout, Theo van den-Osborne, James-Massa, Michele-Bachhuber, Christoph-Şahin Fatma, “TÜRKMEN-KARAHÖYÜK 1: a new Hieroglyphic Luwian inscription from Great King Hartapu, son of Mursili, conqueror of Phrygia”, *Anatolian Studies* Vol. 70, 2020, s. 29-43.

Grayson, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (114-859)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 2 (RIMA 2), Toronto-Buffalo-London 2002.

Grayson, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 3 (RIMA 3), Toronto-Buffalo-London 2002.

Güterbock, Hans Gustav, *Siegel aus Boğazköy 1. Teil: Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, Archiv für Orientforschung Beiheft 5, Berlin 1940.

Hawkins, J. David, "The Inscriptions of the Kızıldağ and the Karadağ in the light of the Yalbur Inscription", *Festschrift für S. Alp, Hittite and Other Anatolian And Near Eastern Studies in Honour of S. Alp*, Ankara 1992, s. 259-275.

Hawkins, J. David, "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Boğazköy sealings and Karabel", *Anatolian Studies*, Vol. 48, 1998, s. 1-31.

Hawkins, J. David, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I: Inscriptions of the Iron Ages, Part 2: Texts*, Berlin-New York 2000.

Hawkins, J. David, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I: Inscriptions of the Iron Ages, Part 3: Plates*, Berlin-New York 2000.

Hawkins, J. David-Weeden Mark, "The New Inscription from Türkmenkarahöyük and its Historical Context", *Altorientalische Forschungen* Vol. 48/Issue 2, 2021, s. 384-399.

Herbordt, Suzanne, *Die Prinzen- und Beamteniegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbulln aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa - mit Kommentaren zu den Siegelinschriften und Hieroglyphen von J. David Hawkins*, Boğazköy-Hattuša 19, Mainz 2005.

Karauğuz, Göngör-Bahar, Hasan-Kunt, H. İbrahim, "Kızıldağ Üzerine Yeni Bazı Gözlemler", *TÜBA-AR*, S. 5, 2002, s. 7-32.

Klengel, Horst, *Geschichte des hethitischen Reiches*, Leiden-Boston-Köln 1998.

Manning, Sturt W.-Kocik, Cindy-Lorentzen, Brita-Sparks, Jed P., "Severe multi-year drought coincident with Hittite collapse around 1198-1196 BC", *Nature* 614, 2023, s. 719-724.

Neu, Erich, *Der Anitta-Text*, StBoT 18, Wiesbaden 1974.

Novotny, Jamie-Joshua, Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668-631 BC), Aššur-etel-ilāni (630-627 BC), and Šin-šarra-iškun (626-612 BC), Kings of Assyria, Part 1*, Pennsylvania 2018.

Obrador-Cursach, Bartomeu, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, University Barcelona, Faculty of Philology Department of Classical, Romance and Semitic Philology, Doctoral Dissertation, Barcelona 2018.

Osborne, James F., *The Syro-Anatolian City-States. An Iron Age Culture*, New York 2021.

Osborne, James F.-Massa, Michele-Şahin, Fatma-Erpehlivan, Hüseyin-Bachhuber, Christoph, “The city of Hartapu: results of the Türkmen-Karahöyük Intensive Survey Project”, *Anatolian Studies*, S. 70, 2020, s. 1-27.

Ökse, Ayşe Tuba, “The Eastern Border of Phrygia”, *Phrygia in Antiquity: From the Bronze Age to the Byzantine Period*, ed. G. R. Tsetskhladze, Leuven 2019, s. 161-187.

Özcan, Ali, *IV. Tuthaliya Dönemi ve Sonrası Hitit Krallığı'nda Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

Özcan, Ali, “Gâvurkale Hitit Kaya Kabartmaları”, *Belleten*, C 78/S. 282, 2014, 373-406, Lev. I-XI.

Özcan, Ali-Yiğit, Turgut, “A New Late Hittite Stone Workshop and Artifacts at Kuşçu-Boyacı”, *Altorientalische Forschungen*, Vol. 41, 2014, s. 63-70.

Özkan, Süleyman, “Beyşehir Civarında Bulunmuş Olan Eserler”, *Belleten*, C 54/S. 210, 1990, s. 583-590.

Parpola, Simo, *The Correspondence of Sargon II, Part 1: Letters from Assyria and the West*, State Archives of Assyria, Vol. 1, Helsinki 1987.

Payne, Annick, *Iron Age Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Atlanta 2012.

Peker, Hasan, “Türkmen-Karahöyük 1, A New Reading and Interpretation”, *NABU* 2020/4 Nr. 119, 2020, s. 249-250.

Schachner, Andreas, *Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*, çev. I.R. Işıklıkaya-Laubscher, İstanbul 2019.

Seeher, Jürgen, “After the Empire: Observations on the Early Iron Age in Central Anatolia”, *İpamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*, ed. I. Singer, Tel Aviv 2010, s. 220-229.

Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

Strabon, *Geographika* (The Geograpy of Strabo), C. I, The Loeb Classical Library, ed. H.L. Jones, London 1960.

Şahin, Hasan Ali, “Geç Hitit Beylikleri”, *Oannes*, C 1/S. 2, 2019, s. 131-153.

Tarhan, Muharrem Taner, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, İstanbul 1984, s. 109-120.

Orthmann, Winfried, *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 8, Bonn 1971.

Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, Kitap I, İstanbul 2002.

Ünal, Ahmet, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi. Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*, Ankara 2018.

Yiğit, Turgut, "Fraktin Kabartması", *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, ed. T. Yiğit, Ankara 2016, s. 157-165.

Yiğit, Turgut, "Tabal Krallığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 40/S. 3-4, 2000, s. 177-189.

Yiğit, Turgut, "Alalah Kabartması ve Aslanlar", *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, ed. Turgut Yiğit, Ankara 2016, s. 191-194.

Yiğit, Turgut- Özcan, Ali- Kıymet, Kurtuluş, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Ankara 2016.

EKLER

Levha 1a: İnsuyu Geç Hitit Steli.

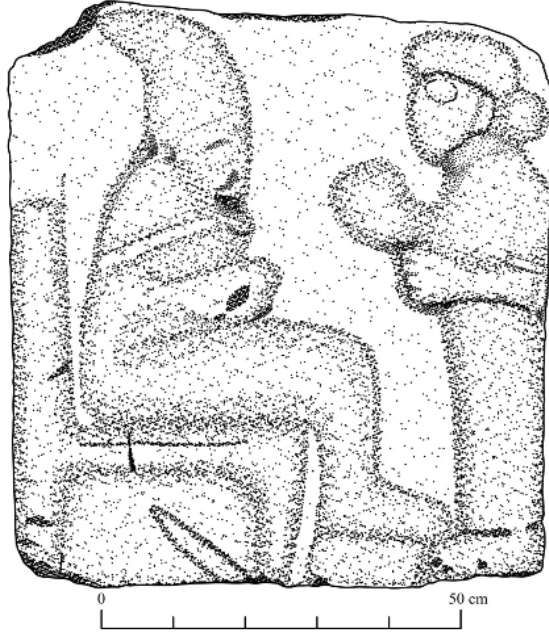

Levha 1b: İnsuyu Geç Hitit Steli. Arkadan Görünüm.

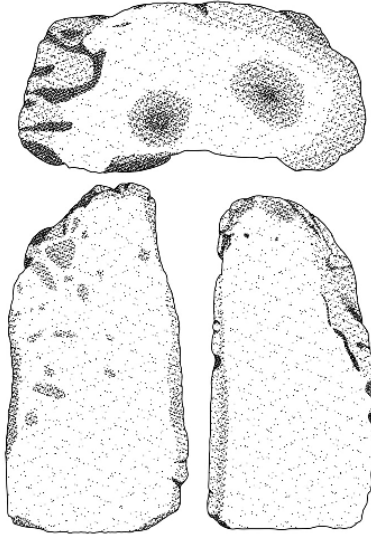

Levha 2: İnsuyu Geç Hitit Steli. Üstten ve Yandan Görünüm.

Levha 3a: İnsuyu Geç Hitit Steli.

Levha 3b: İnsuyu Geç Hitit Steli.

